

Наталія ТИХОЛОЗ

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
директор Інституту франкознавства
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3968-9162>
e-mail: nataliya.tykhologz@lnu.edu.ua*

ТАРАС ФРАНКО ЯК «НЕБЛАГОНАДІЙНИЙ» ДИРЕКТОР ІДЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ СВОГО БАТЬКА¹

Розглянуто діяльності Т. Франка як директора Музею Івана Франка у Львові, що припала на 1947–1949 рр. і відбувалася в час посилення радянської ідеологічної пропаганди й активного творення культу І. Франка як Каменяра та письменника-революціонера. На підставі архівних джерел встановлено головні причини призначення Т. Франка на посаду директора, розкрито внутрішній конфлікт сина між необхідністю облаштування прорадянської експозиції та неприйняттям радянських штампів і парадигм, викривлень і спотворень образу його батька. Вказано на умови постійного ідеологічного тиску радянської влади на роботу директора й музейних працівників, атмосферу донесень і шпіонажу.

З'ясовано роль Т. Франка в налагодженні науково-дослідної роботи музею, організації експедицій на Дрогобиччину, примноженні фондів цінними експонатами, поповненні книгозбірні, встановленні першого в Україні пам'ятника І. Франкові роботи Г. Пивоварова, написанні низки важливих фактографічних мемуарних статей і нарисів, створенні галереї малярських робіт про письменника.

Встановлено, що причиною звільнення Т. Франка з посади в музеї стала низка «політичних» і «буржуазно-націоналістичних помилок», які виявлялися насправді в небажанні сина фальсифікувати біографію свого батька та спотворювати його справжній образ на догоду радянській системі. Встановлено, що після звільнення з посади справжні здобутки Т. Франка як директора музею свого батька було приховано (його статті, мемуари та картини збереглися у фондах) або приписано іншим особам (ініціативу у встановленні першого пам'ятника І. Франкові несправедливо присвоїв наступний директор – І. Кияшко). З'ясовано, що покаранням для «непокірного» сина стало його примусово-добровільне переселення зі Львова до Києва влітку 1950 р.

Ключові слова: Тарас Франко, ідеологічна пропаганда, радянська система, Музей Івана Франка, тоталітаризм.

За темпераментом і складом натури другий син Івана Франка – Тарас (1889–1971) – не належав до тих, хто мріяв щось очолювати. За фахом був класичним філологом і найперше хотів працювати й реалізуватися як учений та педагог. Одна-

¹ Статтю підготовлено в межах стипендійної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мерошевського.

че суспільно-політичні обставини і його життя склалися так, що саме йому як нащадкові великого класика довелося все ж приміряти на себе низку керівних посад, однією з яких стала – директор Музею Івана Франка у Львові.

Тарас Франко як директор музею зіткнувся з низкою випробувань і викликів, найперше ідеологічних, спричинених конфліктом між тою системою цінностей, яку він є син письменника з рідної хати, і тою, яку жорстко насаджувала радянська ідеологічна пропаганда. Цей період життя Т. Франка належить до маловивчених і малодосліджених із різних причин. У радянський час, коли активно творився й підтримувався культ Франка як Каменяр, про нащадків письменника або не говорили зовсім (як-от про Петра Франка чи частково про Анну Франко-Ключко), або використовували у своїх цілях і намагалися «ла-

Тарас Франко

мати» на догоду режиму (як-от Тараса чи Зеню Франків), приховуючи або маскуючи їхні справжні думки та погляди на радянську систему. Перші публікації, які у той чи той спосіб повертали Тарасові Франку його справжнє обличчя, з'явилися на початку 2000-х років і належали перу Романа Горак (Горак, 2001), Романа Пастуха (Пастух, 2016), Зеновії Франко (Франко, 2003). Проте ці дослідження головню зображали Т. Франка силуетно (Р. Горак, Р. Пастух) або ж у мемуарному ключі (З. Франко). У 2015 р. вийшов двотомник «Вибране» в упорядкуванні Євгена Барана і Наталії Тихолоз, який удоступнював його перекладацьку, художню, мемуарну, епістолярну, наукову спадщини (Баран, Тихолоз, 2015). Проте період директорування Т. Франка у львівському музеї залишався недослідженим. Перший почин у цій справі зробила дослідниця Віра Бонь, яка в передмові до збірника матеріалів до історії Музею Івана Франка у Львові зацентрувала на необхідності дослідження історії цієї франкознавчої інституції та глибшого пізнання діяльності директорів (Бонь, 2013). Отож мета статті – на підставі нових архівних джерел з'ясувати роль Т. Франка як директора музею свого батька, означити ті виклики, з якими він зіткнувся на цій посаді в умовах тоталітарного сталінізму.

Після періоду німецької окупації на західноукраїнських землях 27 липня 1944 р. радянські війська знову ввійшли у Львів. Цього разу радянська влада тут затрималася надовго. Методи й засоби, якими «другі совіти» утверджувалися на «визволених» землях, не надто відрізнялися від кривавого господарювання «перших». Головний акцент і тоді, і тепер робився на ідеологічну пропаганду, боротьбу з українським національним рухом (представники якого були тавровані як «буржуазні націоналісти»), зачистку українського підпілля і ліквідацію Греко-Католицької Церкви (ГКЦ), (пере)виховання громадян згідно з постулатами єдиного «правильного» тоталітарного комуністичного світогляду. Постать І. Франка, яка була рідною й упізнаваною з дитинства для кожного українця, радянська влада, як і 5 років тому, взяла на озброєння для власної легітимізації на західноукраїнських теренах. Відтак, згідно з постановою виконкому Львівської обласної ради депутатів трудящих від 9 серпня 1944 р., Музей Івана Франка у Львові мав запрацювати заново.

Директором, якому довелося впродовж двох перших повоєнних років відновлювати роботу установи, став письменник-молодомузівець Петро Карманський (1878–1956, перебував на посаді до 16 грудня 1946 р.). Попри запевнення радянської влади у вслякій підтримці й допомозі новопризначеному директорові, П. Карманський і колектив музею (кількість працівників якого різко скоротилася, порівняно з періодом директорування П. Франка: з номінальних 10 фактично працювало лише 3) зіткнулися з низкою непростих завдань, які не завжди були спроможні вирішити (Бонь, 2013, с. 13–32). Простого бажання і самовідданості роботі тут було замало. Вілла І. Франка потребувала капітального ремонту: за час війни її частково розграбували злодії, а частково вона зазнала руйнувань від бомби, що впала на подвір'я 1 травня 1944 р. – було пошкоджено дах, вікна, двері, стіни нищилися від вітру й дощу, підлога покривалася грибком. Ремонтувати її доводилося в жорстких реаліях повоєнної доби: затримка фінансування (часто бракувало коштів навіть на зарплату), радянська бюрократична і скорумпована система «відкатів» на тлі тотального дефіциту, брак кваліфікованих кадрів (не було заступника директора з господарських питань, наукового складу тощо).

Однак на тлі всіх цих адміністративно-господарських перешкод найважливішим і найскладнішим для очільника музею стало ідеологічне наповнення нової експозиції, яке вимагало спотворити справжнє обличчя І. Франка й подати його у вигідному для комуністичної системи світлі. Саме через невідповідність експозиції провідній «лінії партії» музею, який 27 липня 1945 р. було урочисто відкрито для відвідувачів (до слова, відкриття приурочили до дня звільнення Львова від німців), уже 25 жовтня 1946 р. закrywся на реекспозицію! «Музей не робить враження партійного, націоналісти можуть його уважати за свій, лозунги, що знаходяться в Музею, не підходять», – таким був висновок про роботу Музею Івана Франка голови Комітету культосвітніх установ Микола Пашина (Науковий вісник, 2013, с. 68).

Петро Карманський як людина високих моральних якостей, проникливий дослідник, що особисто знав Івана Франка, галицький інтелігент старого стибу, вихований у нерадянській системі цінностей, не розумів (чи вдавав, що не розуміє), як можна універсальний геній українського Мойсея з його кількості етапною і складною еволюцією світогляду спростити до лінійних пусто-порожніх соціалістичних гасел. Таке виразне «нерозуміння лінії партії» та ідеологічної складової в осмисленні образу І. Франка підводило директора до смертельно небезпечної прірви «буржуазного націоналізму». У грудні 1946 р. П. Карманського було звільнено. Новим директором від 26 грудня призначено Т. Франка, який, очевидно, і мав виправити всі «недопрацювання» попередника.

У призначенні Т. Франка на посаду директора музею його батька, очевидно, відіграли роль кілька чинників. У січні 1946 р. (тобто ще до призначення на посаду) він, як син письменника, ввійшов до складу науково-методичної ради музею (на візрець ученої ради), що була важливим дорадчим голосом під час обговорення наукових питань, найперше – тематичного плану нової експозиції. Науково-методична рада працювала від січня 1946 р., хоча затвердження її складу відбулося аж у липні (Науковий вісник, 2013, с. 85, 115–116). До її складу, крім чинного директора Петра Карманського, його заступника Якова Товстухи та наукового співробітника Федора Кулечка, тоді також увійшли: Іларіон Свенціцький (директор Музею українського мистецтва), Марія Деркач (директорка Бібліотеки УАН (Української академії наук)), Яким Ярема (науковий співробітник УАН, доцент Львівського університету), Іван Ро-

манченко (професор Львівського педінституту) та акад., д-р Василь Щурат. Тобто, з огляду розуміння ситуації, пов'язаної з оновленням експозиції музею, Т. Франко був людиною поінформованою і навіть залученою (хай і у статусі стороннього дорадчого голосу) до процесу змін.

Окрім того, з осені 1945 р., від часу повернення зі Станіслава до Львова, Тарас Франко мешкав у сусідній із музеєм колишній віллі Михайла Грушевського на вул. І. Франка, 6 (тепер – № 154), кв. 1 в. На той час будинок М. Грушевського належав Академії наук (АН) УРСР: в одній із його частин тимчасово містилася червоноармійська військова частина, а в іншій (у трьох кімнатах) як науковий співробітник Львівського відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР поселився з родиною Т. Франко. Однак на осінь 1946 р. Т. Франко вже не працював у структурі АН і питання плати за помешкання постало для нього гостріше. А сам будинок М. Грушевського з нагоди ювілейного 1946 р. було передано в користування Музею Івана Франка. 14 листопада того-таки року син письменника листовно звернувся до Комітету культурно-освітніх установ із вимогою сплати чиншу (орендної плати) за батьківський будинок, у якому розміщувався музей: «Відколи у Львові утворилася Радянська влада, я робив заходи, щоби музей Івана Франка признав мені місячні за приміщення в будинку, що на підставі завіщання Івана Франка являється власністю синів і дочки письменника. Старший брат Андрій помер 1913 р., молодший Петро пропав безвісті, сестра Анна не живе тут, так що я єсть самотнім правним спадкоємцем.

Справа чиншу стоїть для мене пекучо, відколи за квартиру з 3-х кімнат по вул. І. Франка № 6 в будинку А[кадемії] Н[аук] прийшлося мені платити належної квартирної плати коло 2 000 крб відразу. Я ж заробляю як викладач на університеті ім. І. Франка у Львові (як старший викладач) 1 200 крб місячно, номінально, на руки значно менше. ... Прохаю асигнувати мені титулом орендної плати за попередні м[іся]ці 4–5 000 крб, а від нового року нехай музей платить по бюджету визначений через Вас або комісію місячний чинш» (Науковий вісник, 2013, с. 130).

Того самого дня, 14 листопада, Тарас Франко адресував також листа до Павла Тичини як до міністра освіти УРСР із проханням підтримати його клопотання про оренду (ЦДАМЛМУ).

Вимога Т. Франка була цілком правомірна й виявляла непросту юридичну колізію, що виникла через неполадження права власності на будинок І. Франка між його спадкоємцями та радянською владою: музей як установа функціював у віллі письменника на підставі постанови Львівської міської ради від 5 вересня 1944 р. (№ 157/1), яка цілковито суперечила заповіту І. Франка і порушувала право його спадкоємців на будинок. Перший директор музею – П. Франко – питання права власності будинку не порушував (чи не встиг порушити), і ця справа відповідно зависла в повітрі. Ольга Франко (вдова по Петрові Франку) 1945 р. «робила заходи в напрямі рекомпензати за будинок» (Науковий вісник, 2013, с. 135). Показово також, що у проєкті кошторису музею на 1945–1946 рр. дирекція подавала витрати на орендну плату, але керівні органи їх не затвердили. Петро Карманський, якому як тогочасному чинному директорові було доручено в'яснити ситуацію на місці, у листі до голови Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР Миколи Пашина писав, що «спадкоємці мають правну легітимацію» «обжалувати» й анулювати постанову Львівської міської ради (Науковий вісник, 2013, с. 134–135). Такий результат справи для радянської влади був цілком неприйнятним, бо ставив під сумнів легітимність

її діяльності та переривав лінію утвердження партійних догм на західноукраїнських теренах. У такій ситуації призначення Т. Франка на посаду директора музею його батька відтерміновувало на деякий час фінансово-юридичні колізії, пов'язані із правом власності на родинну віллу. До слова, питання права власності було вирішено позитивно на користь Т. Франка аж у грудні 1953 р. (Науковий вісник, 2014, с. 138–139).

Хай там як, а 15 січня 1947 р. Т. Франко приступив до виконання обов'язків директора. Штатний список працівників музею налічував 10 посад: директор, заступник із наукової частини, двоє наукових працівників, старший бухгалтер, секретар-друкарка, бібліотекар, наглядач залів, двірник-сторож і прибиральниця. Зі старих працівників, які творили музей ще з Петром Франком, було лише двоє: Лідія Кедринська (обіймала посаду бібліотекарки) та Софія Дутко (працювала прибиральницею). Ользі-Марії Франко (вдові першого директора Петра Франка), попри її намагання поновитися на посаді в музеї, було відмовлено ще 1946 р. (Науковий вісник, 2013, с. 88, 90). Заступником директора з наукової роботи до 10 серпня 1947 р. залишався партійний функціонер, який не мав жодного стосунку ні до науки, ні до І. Франка – Я. Товстуха. Згодом цю посаду як виконувач обов'язків менше року обіймав Степан Бурлака (з 10 серпня 1947 р. по 17 травня 1948 р.), а після нього – Іван Кияшко (з 17 травня 1948 р. по 6 липня 1949 р.). Науковими працівниками були Степан Бурлака (до 10 серпня 1947 р.) і Клавдія Чумак (з 1 грудня 1946 р. по 15 жовтня 1948 р.), а згодом на їхнє місце прийняли відповідно Михайла Мартинюка (з 1 вересня 1947 р.) і Зіновію Франко (з 15 жовтня 1948 р. по 18 грудня 1949 р.). Як бачимо, плінність кадрів за 2 роки доволі висока. До того ж більшу частину працівників складали люди, спеціально скеровані до Музею Івана Франка на роботу зі східних і центральних регіонів України та СРСР. Були серед них і сексоти, які справно писали донесення на Т. Франка.

Першочергове завдання, яке стояло перед директором і працівниками музею, – оновлення експозиції – такої, яка би «правильно» популяризувала творчість І. Франка через музей для широких мас та ґрунтувалася на «основі марксо-ленінської методології і партійно-більшовицької ідейної спрямованості» (Науковий вісник, 2013, с. 179), а самого І. Франка показувала як «письменника революціонера-демократа, борця проти реакції, націоналізму, попівщини» (Науковий вісник, 2013, с. 155). Чи був Т. Франко тією людиною, яка могла забезпечити виконання всіх цих критеріїв? Навряд чи. Зважаючи на його антирадянський світогляд, який сьогодні яскраво засвідчують документи з його-таки справи-формуляра, заведеної ще в листопаді 1944 р. (завдяки донесенням колег вона акуратно поповнювалася і впродовж перебування Т. Франка на посаді директора музею). Звісно, що виникає питання: чому Т. Франкові (який був взятий у розробку у справі-формулярі як «український націоналіст»!) усе ж доручили керувати таким політично важливим стратегічним об'єктом, як Музей Івана Франка? Точно відповісти складно. Вірогідно, радянські чиновники в такий спосіб давали синові класика можливість показати себе й вислужитися перед владою (класичний варіант схеми «батога і пряника»), а можливо, вважали, що ідеологічну ланку і так тримають під контролем. Бо ж власне на час, коли Т. Франко почав виконувати обов'язки директора, у справі експозиції музей уже мав своїх «шефів» із Києва. Ними були Микола Мацапура, директор київського Музею Тараса Шевченка, та його співробітники Єлисавета Середа і Глафіра Паламарчук. Саме їх (уже вдруге!) прислав Комітет культурно-освітніх установ у лютому 1947 р. до підшефного Музею Івана

Франка, щоб «заопікуватися» новою експозицією і «допомогти» львівським колегам з її ідеологічною складовою.

Відтак, суттєво перероблена й доповнена, експозиція була відкрита для огляду громадськості 12 квітня 1947 р. Про зміни під час її підготовки Т. Франко звітував відразу після відкриття, 14 квітня: «... згідно з тематичним планом, музей мусів бути ґрунтовно перебудований. Всі експонати були рушані з місця, багато з них переставлені, інші інакше оформлені, деякі здані у фонд ... при вході замість давнього знищеного напису є вже два: *російський і український*, за склом артистично оформлені. В першій кімнаті є *портрети діячів комунізму* і на постаментах могутні гіпсові *погруддя Леніна і Сталіна*. ... Другий зал показує дальші роки життя поета 1878–1898, де особливо підкреслений *вплив прогресивної російської літератури на творчість Івана Франка*. В третій кімнаті охоплені роки від 1898–1916; окрема стінка присвячена *боротьбі великого демократа проти націоналізму* [курсив мій – Н. Т.]. Четвертий зал 1916–1946 відображує останні хвилини поета, смерть (там же помер поет 28.V.1916) і увічнення його пам'яті. В п'ятій кімнаті відтворений робочий кабінет великого революціонера, де він писав свої безсмертні твори (від 1901 р.), де приймав гостей і де спав деякий час. В сходовій клітці, що веде до горішніх кімнат, тепер канцелярії, також розміщені на стінах знімки краєвидів, що зв'язані з життям Івана Франка» (Науковий вісник, 2013, с. 150–151).

Проте меж досконалості нової експозиції, як і ідеологічної «опіки» «шефів», не було, бо в листах до підшефного директора Музею Івана Франка М. Мацапура не втомлювався давати й подальші рекомендації, які треба було «запровадити в життя в самому терміновому порядку»: працівники обов'язково мали підвищувати свою кваліфікацію, ознайомлюючись із роботою кращих музеїв Києва й Москви; запросити до співпраці фахівців, які би «зміogli вірно відобразити» діяльність І. Франка «в оцінці класиків марксизму-ленінізму», розпрацювати тему «Франко у Великій Вітчизняній війні», доповнити експозицію портретами російських революційних діячів, які «впливали» на життя і творчість Каменяря; укомплектувати книгозбірню творами тих-таки класиків марксизму-ленінізму, які «цілковито відсутні в бібліотеці»; закінчити низку ремонтних робіт; «зняти плиту, поставлену військовими частинами “СС” біля будинку музею» тощо (Науковий вісник, 2013, с. 153–155). Усі ці «побажання» доводилося брати до уваги і виправляти ситуацію на місці «на краще».

Показово, що в ідеологічній навіженості радянські чиновники часто перекручували факти, фальсифікували дані, викривлено інтерпретували артефакти минулого. Зокрема, під тиском таких «термінових» до виконання «рекомендацій» М. Мацапури в час директорування Т. Франка було знищено пам'ятну плиту під дубом біля будинку І. Франка. Насправді ця мармурова плита не мала жодного стосунку до нацистських частин СС – тобто Захисних загонів Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (*нім.* Schutzstaffel der NSDAP). 1926 р. із нагоди 10-ї річниці від дня смерті І. Франка українське молодіжне спортивне товариство «Сокіл» на пл. «Сокола-Батька» у Стрийському парку у Львові посадило дубок, під яким містилася мармурова плита з написом «Сокіл – Іванові Франкові. 1926 р.». Коли «перші совіти» 1940 р. зруйнували пл. «Сокола-Батька», то П. Франко як тогочасний директор наказав працівникам пересадити дубок і перенести плиту на територію музею (на те місце, де за І. Франка ріс горіх, що змерз 1939 р.) (Горак, 2007, с. 177). Отож саме цю плиту, яку так наполегливо рятував від забуття перший директор, було означено як «нацистську» і знищено

1947 р. Тарасові Франку не вдалося вберегти те, що врятував 1940 р. його молодший брат. «Другі совіти» ретельно доруйнували те, що пропустили «перші»... А поза тим, сам дубок, біля якого стояла та знищена плита, залишився неушкодженим, виріс і сьогодні милує око відвідувачів Музею Івана Франка могутністю кремезної статури.

На всі ці зміни і «прохання» Т. Франко реагував із різною мірою стоїчного спокою, індивідуального гумору чи публічно-іронічного дивацтва. Інколи він віджартувався, і тоді за його словами проглядала справжня думка та справжнє ставлення до радянської влади. Все це було дуже небезпечно.

«Та за тією жартівливістю приховувалася досить незалежна й тверда вдача. А жарти Тараса Івановича були часом досить ризикованими (особливо на ті аж ніяк не демократичні й ласкаві роки). ... Якось до музею прибула група іноземних туристів: поляків, чехів та французів – представників тих народів, що зазнали від фашизму найбільшого лиха, – оповідав Юрій Шанін. – Син [Тарас Франко – *Н. Т.*] вів екскурсантів кімнатами батькового музею. Вже прощаючись спитав: “А, може, якісь запитаннячка будуть?” (дуже характерна для нього ласкаво-жартівлива фраза). І хтось спитав: “А які у Вашого батька були улюблені письменники?”. “Які?! – Тарас Іванович наче замислився і раптом сказав твердо: – Німецькі!». В залі запала тиша: занадто несподіваною й, м’яко кажучи, несвчасною була отака відповідь ... Та після досить довгої, “акторської” паузи Тарас Іванович, хитрувато примружившись, закінчив-пояснив: “А саме: Кароль Маркс та Фридрих Енгельс!”. Отже, син Каменяря любив, так би мовити, ходити по лезу ножа» (Шанін, 1998).

Іншого разу під час екскурсії студенти філологічного факультету Львівського університету запитали сина І. Франка про «велич» письменника. На це директор прямо відповів, що його батько «був цілком звичайною людиною» і що «це советам нема що робити, так вони і зробили його великим» (ГДА СБУ-1). Звісно, така «провокативна» відповідь одразу стала матеріалом для донесення агентки під таємним псевдо «Северова». Ще іншого разу директор запевняв екскурсантів, що його батько «не був письменником-демократом, як його совіти називають» і «російську літературу не любив» (ГДА СБУ-5). А одна зі сексоток під псевдо «Вольская» в агентурному донесенні зауважувала, що Т. Франко категорично ствердив студентам: «Що ви задумалися, друзі, що мій батько був бідняком і комуністом? Не думайте, друзі, мій батько ніколи не був комуністом!...» (ГДА СБУ-2).

Подібні зауваження висловлювалися і до доньки Тараса Франка – Зіновії. Зокрема, зберігся наказ № 12 від 14 червня 1949 р. за підписом заступника директора музею І. Кияшка, у якому за «неодноразове грубе і нетактичне поводження» наукової працівниці музею З. Франко під час екскурсій та «розповіді не пов’язані з експозицією музею і не внесені в текст “Екскурсії”» оголошено «зауваження» і вказано на «недопустимість» такої професійної діяльності (ЛІМФ-4).

Зрозуміло, що такі й подібні «жартівливі» висловлювання директора і його доньки були не лише на межі дозволеного, а й відверто оголювали нервовість тогочасної екзистенції, показували справжню ціну удаваного спокою в час викривленої дійсності. Вони творили альтернативний дискурс, який ставив під сумнів офіційну версію історії про Франка-Каменяря. Виявом цієї контрпам’яті ставали усні висловлювання Т. Франка, його живе спілкування з відвідувачами музею під час екскурсій.

Власне агентурні донесення як документи, що зафіксували вільнолюбство Т. Франка, дисонують з іншими документами, офіційними наказами музею чи прото-

колами. Скажімо, у протоколах засідань працівників значиться, що директор запропонував вивчити короткий нарис життя і діяльності Владіміра Леніна (Владимир Ленин) та біографію Іосіпа Сталіна (Иосип Сталин) (протокол № 6 від 17 травня 1947 р.) чи що у зв'язку з виборами до Верховної Ради УРСР зачитував публічно статтю з «Вільної України» під назвою «Радянська виборча система – найдемократичніша в світі» (протокол № 1 від 16 січня 1947 р.) (ЛІМФ-3). Однак такі чи інші факти засвідчують не лише ситуацію компромісу, на яку змушений був іти Т. Франко, а й показують ту прірву між об'єктивною правдою і вигадкою, яку видавала за правду радянська влада.

Попри донесення, контроль та ідеологічний тиск радянського режиму Т. Франкові все ж вдалося **примножити музейні фонди цінними надбаннями**. Тільки за 1947 р. музей поповнився 339 експонатами. Зокрема, від Ольги Франко з Білевичів було закуплено портрет письменника роботи Івана Труша, виконаний олійними фарбами на картоні, а 1948 р. музей набув унікальний експонат – меморіальний срібний годинник письменника з монограмою «І. Ф.», яким 1896 р. Іван Франко обмінявся із дрогобицьким адвокатом Володимиром Кобриним на знак дружби. Показово, що обидва експонати (і портрет, і годинник) було закуплено в осіб, найближчі родичі яких потрапили під репресії Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) у 1941 р.

«Володимир Кобрин був добрим знайомим Івана Франка, проживав у Дрогобичі, працював адвокатом у Дрогобицько-Бориславському окрузі. В. Кобрин переклав польською мовою поему І. Франка “Мойсей”, яка вийшла друком в авторизованому перекладі у 1914 році. Видання відкривається посвятою перекладача І. Франкові в сорокову річницю його літературної діяльності. Дохід з реалізації поеми Кобрин переказав на фонд Франка. У 1941 році сім'ю Володимира Кобрин розстріляло НКВД [НКВС – Н. Т.]. Не міг не знати Тарас Франко про трагічну долю родини Кобрин. Купувати особисту річ Івана Франка у такої родини було небезпечно», – слушно зауважувала дослідниця історії Музею Івана Франка Віра Бонь (Бонь, 2013, с. 37). Доля ж О. Франко, яка залишилася вдовою після таємничого зникнення П. Франка, – тема окремої розвідки (Тихолоз, 2021).

Хай там як, а для директора такий вчинок був ризикованим і небезпечним. Очевидно, Т. Франко керувався тут не тільки бажанням поповнення фондів, а й милосердям. Бо ж гроші, які отримували за ці експонати Ольга Франко та Петро Кобрин (онук Володимира Кобрин) давали їхнім сім'ям, бодай на якийсь час, можливість вижити в ті важкі сталінські часи, коли вони вважалися родинами «ворогів народу».

Дбав Т. Франко і про **поповнення книжкових фондів музею**, і не лише творами класиків марксизму-ленінізму, як цього вимагали «рекомендації» М. Мацапури, а прижиттєвими виданнями письменника, виданнями міжвоєнного періоду (всього за 1947 р. було закуплено 256 книжок) (Науковий вісник, 2013, с. 183). Цінним надбанням колекції стали журнали і книжки із приватного архіву вчителя Михайла Воробця (Науковий вісник, 2013, с. 197–198). Деякі дублетні примірники періодики кінця XIX – початку XX ст. передав до книгозбірні Музею Івана Франка також і Львівський музей українського мистецтва (ЛІМФ-5).

Робота в музеї спонукала Т. Франка до організації науково-пошукових **експедицій**. Одна з таких, що відбулася на Дрогобиччину (Борислав, Дрогобич, Нагуєвичі, Підбуж) у червні 1947 р., дала змогу віднайти архівні матеріали, зокрема церковні метричні книги, у яких згаданий Франків рід, записати мемуарні свідчення від знайомих письменника, зробити фотографії та зарисовки будинків, у яких бував письменник,

шкіл і квартир, де мешкав, відшукати оригінальні речі бориславських робітників. Про цю поїздку Т. Франко розповів згодом у нарисі «Поїздка на Дрогобиччину». Ще одну наукову подорож було здійснено в липні–серпні 1947 р. на Калушчину (с. Підгірки), Болехівщину (с. Лолин) і Косівщину (с. Криворівня і с. Довгополе) з метою запису спогадів про письменника й фотофіксації місць його перебування. У жовтні 1948 р. Т. Франко їздив до Нагуєвич із метою консультування тамтешніх музейних працівників у справі виготовлення експозиції у селі, де народився поет.

У цей час Т. Франко написав також низку фактографічно цінних **мемуарних статей і нарисів**: «Літературно-меморіальний музей Ів. Франка у Львові», «Вілла І. Франка у Львові, Понінського, 4», «Нагуєвичі», «Іван Франко на селі», «Франки в Калушчині», «Іван Франко у Криворівні». Розпочав роботу над розвідкою «Про дитячі і юнацькі роки Івана Франка» (залишилася незакінченою), яка збереглася в машинописі (Науковий вісник, 2013, с. 290–325, 331–345). Статтю «Літературно-меморіальний музей Ів. Франка у Львові», думаю, треба вважати однією з перших спроб подати історію Музею Івана Франка у Львові. Автор детально описав історію будинку й садиби І. Франка від купівлі парцелі до будівництва та облаштування кімнат і саду (що має особливе значення для відтворення меморіального простору музею), прокладання трамвайної лінії у 1920-х роках на вул. Понінського та відкриття самого музею у віллі письменника 1940 р. А далі на підставі документів, які зберігалися в музеї, описав господарську, наукову та культурно-просвітню діяльність, яку провадила установа під керівництвом його брата П. Франка та у післявоєнний період – під керівництвом П. Карманського.

Також як маляр-аматор Т. Франко створив **галерею акварельних та олійних картин**, які зображають знакові для І. Франка місця перебування у Дрогобичі й Криворівні: «Вид гімназії (від подвір'я) в Дрогобичі, де вчився Іван Франко...», «Будинок нормальної школи в Дрогобичі, де вчився Іван Франко», «Церква святого Юрія в Дрогобичі», «Церква Чесного Хреста в Дрогобичі», «Старовинна церковця св. Юрія в Дрогобичі...», «Відпочинок. Вид з Криворівні», «Криворівня. Пам'ятна плита в честь Івана Франка біля хати Якібюка» (всі ці картини зберігаються у Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка, датуються 1948 р.) (ЛІМІФ-1). Пензлю Т. Франка належать створені в 1948–1949 рр. картини, де І. Франко зображений на лоні природи в органічному для себе просторі лісу, під час збирання грибів чи ловлі риби («Іван Франко в річці Колодниці коло села Завадова (Стрийського району) ловить сачком отруєну рибу (1896)», «Іван Франко в Криворівні (1906) виходить з ліса з кошиком грибів») та ілюстрації до оповідання «Вівчар» («Вівчар в лісі вбиває ведмедицю»), поетичної збірки «Зів'яле листя» («Іван Франко на лоні природи») тощо (ці картини зберігаються у Квартирі-музеї родини Івана Франка в Києві).

Усі ці роботи Т. Франка – як текстові, так і малярські – репрезентували справжній живий образ І. Франка як «цілого чоловіка» й зовсім не були позначені ідеологією радянського часу. Мабуть, саме тому вони довгий час тихо лежали у фондосховищі Музею Івана Франка у Львові. Лише на початку 2010-х років музейні працівники почали потроху оприлюднювати їх для зацікавленого кола франкознавців (Науковий вісник, 2013, с. 290–352).

У 1949 р. за ініціативою та організаційними зусиллями Т. Франка біля меморіальної вілли був поставлений перший в Україні **пам'ятник І. Франкові**. Показово, що заходи з організації і пошуку скульптурного вирішення образу письменника син розпочав ще задовго до призначення на посаду директора. 22 квітня 1945 р. він

отримав листа від голови скульптурної секції Спілки радянських художників України (РХУ) проф. Михайла Лисенка, у якому адресант рекомендував для встановлення погруддя Івана Франка роботи Григорія Пивоварова: «... у дружини скульптора Григорія Пивоварова, який загинув на фронті під час Вітчизняної війни, є погруддя І. Франка, який він створив у 1940 році, скульптурна секція Спілки РХУ рекомендує його для пам'ятника. Вищенаведене погруддя експонувалося на виставці та одержало високу оцінку художньої громадськості» (Науковий вісник, 2013, с. 53).

Однаке справа зі встановленням скульптури через низку бюрократичних перешкод та підготовчих робіт затягнулася. До того ж бюст І. Франка авторства Г. Пивоварова був пошкоджений і потребував реставрації. На початку 1949 р. робота зі встановлення погруддя активізувалася. За розпорядженням Т. Франка його купили за 10 тис. крб. Для купівлі до Києва у травні 1949 р. їздила З. Франко. Свої враження від скульптури Т. Франко описав так: «Робота виконана дбайливо, педантично і з пієтизмом», «вираз обличчя поважний і zarazом бойовий, дуже добре віддає моральну силу поета-революціонера, письменника поступу» (ЛМФ-2).

Врешті скульптуру було відлито у бронзі на Львівському металообробному заводі. Роботу виконав його директор Дмитро Тирус, той самий, який 1933 р. на заводі «Йоліс» відлив у бронзі надгробник Івана Франка за проєктом скульптора Сергія Литвиненка (Стець, 2010). Авторами постаменту, на якому стоїть бюст Івана Франка, були Євген Дзиндра і Володимир Сколоздра.

Офіційне відкриття пам'ятника відбулося 27 серпня 1949 р., у день 93-ї річниці від дня народження письменника. Прийшло чимало людей – як представників громадськості, так і влади. Однаке Т. Франка серед них не було. За півтора місяці до цього урочистого дня його було звільнено з посади директора. Всі лаври відкриття першого пам'ятника І. Франкові приписав собі згодом його наступник – І. Кияшко (призначений 6 липня 1949 р.).

У спогадах І. Кияшко писав: «Моїми стараннями було споруджено хоч скромний, але перший пам'ятник Каменяреві на Львівщині. Він постав біля його будинку» (Кияшко, 2003, с. 162). А далі твердив, що ця ідея з'явилася в нього під час відвідин Музею Максима Рильського влітку 1949 р. Проте документи вказують на цілком іншого організатора цієї справи – на сина письменника Т. Франка.

Причиною звільнення Т. Франка з посади директора музею (як, до речі, і його попередника П. Карманського) виявилася низка «політичних помилок». Постанова № 41 Комітету в справах культурно-освітніх установ УРСР від 6 липня 1949 р. дуже добре, хоч і багатослівно, прояснює ситуацію, що склалася. У ній, зокрема, зазначено: «Внаслідок ... антидержавного ставлення до своїх обов'язків з боку директора музею Т. І. Франка – експозиція музею мала ряд буржуазно-націоналістичних помилок і в спотвореному вигляді висвітлювала літературну творчість ... І. Франка.

В експозиції музею не було показано ролі революційних ідей Маркса і Енгельса в формуванні революційно-демократичного світогляду І. Франка. ...

В експозиції не показувались матеріали про боротьбу Івана Франка проти шовінізму і націоналізму, і в першу чергу, проти українського буржуазного націоналізму. ... Плазуючи перед культурою буржуазного Заходу, в експозиції музею за вказівками директора Т. І. Франка на першому плані експонувались портрети – Шекспіра, Гейне, Гете, Діккенса, чим стверджувались антинаукові погляди на те, що світогляд І. Франка формувався під впливом західноєвропейської культури. ...

В музеї були відсутні матеріали, що відображають ... велике піклування партії і радянського уряду про увічнення пам'яті І. Франка. ...

Директор музею, Т. І. Франко, замість дослідження творчості І. Франка з позицій радянського літературознавства, став на шлях фальсифікації біографії письменника. ... в спотвореному буржуазно-націоналістичному дусі висвітлював творчість великого письменника» (Науковий вісник, 2013 с. 201–203).

Показово, що радянська влада, яка сама-таки й фальсифікувала біографію І. Франка та спотворювала його справжній образ, звинувачувала у «фальсифікації» того, хто якраз і намагався протистояти цьому. Такі були реалії доби тоталітаризму. Висновок не забарився: «За ігнорування вказівок Комітету в справі корінної перебування експозиції літературно-меморіального музею І. Франка та протаскування ворожих буржуазно-націоналістичних концепцій в вивченні історії української літератури і, зокрема, творчості І. Франка, внаслідок чого експозиція музею була побудована на низькому ідейно-політичному рівні і мала ряд політичних та ідеологічних збочень, – директора Музею Т. І. Франка звільнити з роботи» (Науковий вісник, 2013 с. 204).

Своє звільнення Т. Франко прокоментував іронічно: «Музею потрібен директор, школі – викладач, а в тім, пробачте на слові, іду картоплю копати» (ГДА СБУ-4). До речі, у квітні 1948 р. його також звільнили і з посади старшого викладача кафедри класичної філології Львівського університету. У довідці-характеристиці на Т. Франка із грифом «цілком таємно» зазначено, що після звільнення сина письменника з посади директора музею його антирадянські висловлювання почастишали: «Ось як совети вважають мого батька ... Забрали дім мого батька, зробили там музей, посадили в музеї неграмотних людей, але чекістів, і вони знушаються з пам'яті мого батька» (ГДА СБУ-3).

Зрозуміло, що наслідком усіх цих антирадянських міркувань Т. Франка, його «антидержавного ставлення до своїх обов'язків» мало стати суворе покарання. Наступник Т. Франка на посаді директора музею І. Кияшко твердив, що щодо сина письменника Львівський обком партії навіть прийняв рішення «про заслання родини Тараса Франка до Сибіру» (Кияшко, 2003, с. 163). Чи так воно було насправді, чи це знову-таки були чергові фантазії на тему від І. Кияшка, який приписував собі (як і у випадку з пам'ятником) «заслугу» в тому, що Т. Франка не відправили до Сибіру, а лише знайшли правильний спосіб «ізолювати родину Франків від місцевого оточення» і перевезти до Києва?

Хай там як, але в серпні 1950 р. Т. Франко з родиною за наполяганням радянської влади таки переїхав на постійне місце проживання до Києва. Він став для нього таким собі «почесним засланням» і мав виразні політичні цілі – висмикнути небезпечний антирадянський елемент зі звичного оточчя, обрубати коріння й нейтралізувати в новому просторі. Показово, що разом із Т. Франком того-таки 1950 р. зі Львова до Києва перевезли й архів та бібліотеку І. Франка. Сталося це всупереч заповіту письменника, згідно з яким його бібліотека, рукописи, документи й листування мали перейти у власність Наукового товариства ім. Шевченка.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Баран, Є., Тихолоз, Н. (упоряд.). (2015). *Тарас Франко. Вибране: у 2 т.* Івано-Франківськ.

Бонь, В. (2013). З історії музею Івана Франка (1944–1950 рр.). *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*, 14, 13–42.

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ос. арх. № 1709 (С-3249), час. II, арк. 43 зв.

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ос. арх. № 1709 (С-3249), час. II, арк. 49.

ГДА СБУ-3: ГДА СБУ, ос. арх. № 1709 (С-3249), час. II, арк. 88.

ГДА СБУ-4: ГДА СБУ, ос. арх. № 1709 (С-3249), час. II, арк. 92.

ГДА СБУ-5: ГДА СБУ, ос. арх. № 1709 (С-3249), час. IV, арк. 47 зв.

Горак, Р. (2001). Листи до батька. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*, 2, 208–273.

Горак, Р. (2007). Спогади Софії та Володимира Дутків. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*, 7, 173–187.

Кияшко, І. (2003). Я був колись директором Музею Івана Франка. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*, 3, 149–172.

ЛМІФ-1: Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка (ЛНЛММІФ), № 591–597 худ.

ЛМІФ-2: ЛНЛММІФ, № 1870 Ор.

ЛМІФ-3: ЛНЛММІФ, архів музею, оп. 1, спр. 17, арк. 33, 64.

ЛМІФ-4: ЛНЛММІФ, архів музею, оп. 1, спр. 26, арк. 23–24.

ЛМІФ-5: ЛНЛММІФ, архів музею, оп. 1, спр. 28, арк. 26.

Науковий вісник: Горак, Р., Бонь, В., Горак, Я. (упоряд.). (2013). *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові* (Вип. 14: Роки випробувань і протистоянь. Документи і матеріали про історію музею в 1944–1950 роках). Львів.

Науковий вісник: Горак, Р., Бонь, В., Глібовицька, О., Зозуляк, П. (упоряд.). (2014). *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові* (Вип. 16: Документи і матеріали про історію музею в 1950–1955 роках). Львів.

Пастух, Р. (2016). *Велет із Нагуєвич*. Дрогобич: Посвіт, 137–139.

Стець, З. (2010). Перший пам'ятник І. Франкові в Україні. *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*, 9, 50–53.

Тихолоз, Н. (2021). Пані дому: штрихи до портрета Ольги-Марії Франко з Білевиців (До 125-літнього ювілею). *Науковий вісник Національного музею Івана Франка*, 3 (23), 52–67.

Франко, З. (2003). Життя і праця Тараса Івановича Франка. В М. А. Вальо (упоряд., ред.), *Зеновія Франко (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали*. Львів, 45–55.

ЦДАМЛМУ: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 464, оп. 1, од. зб. 10433, арк. 30.

Шанін, Ю. (1998). Професор-оригінал – Тарас Франко. *Слово і час*, 4–5, 110–111.

REFERENCES

Baran, Ye., & Tykholoz, N. (Comps.). (2015). *Taras Franko. Vybrane: u 2 t.* Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Bon, V. (2013). Z istorii muzeiu Ivana Franka (1944–1950 rr.). *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi*, 14, 13–42 (in Ukrainian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), os. arkh. № 1709 (S-3249), chas. II, ark. 43 zv. (in Ukrainian).

HDA SBU, os. arkh. № 1709 (S-3249), chas. II, ark. 49 (in Ukrainian).

HDA SBU, os. arkh. № 1709 (S-3249), chas. II, ark. 88 (in Ukrainian).

HDA SBU, os. arkh. № 1709 (S-3249), chas. II, ark. 92 (in Ukrainian).

- HDA SBU, os. arkh. № 1709 (S-3249), chas. IV, ark. 47 zv. (in Ukrainian).
- Horak, R. (2001). Lysty do batka. *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi*, 2, 208–273 (in Ukrainian).
- Horak, R. (2007). Spohady Sofii ta Volodymyra Dutkiv. *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi*, 7, 173–187 (in Ukrainian).
- Kyashko, I. (2003). Ya buv kolys dyrektorem Muzeiu Ivana Franka. *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi*, 3, 149–172 (in Ukrainian).
- Lvivskiy natsionalnyi literaturno-memorialnyi muzei Ivana Franka (LNLMMIF), № 591–597 khud. (in Ukrainian).
- LNLMMIF, № 1870 Or. (in Ukrainian).
- LNLMMIF, arkhiv muzeiu, op. 1, spr. 17, ark. 33, 64 (in Ukrainian).
- LNLMMIF, arkhiv muzeiu, op. 1, spr. 26, ark. 23–24 (in Ukrainian).
- LNLMMIF, arkhiv muzeiu, op. 1, spr. 28, ark. 26 (in Ukrainian).
- Horak, R., Bon, V., & Horak, Ya. (Comps.). (2013). *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi* (Vyp. 14: Roky vyprobuvan i protystoian. Dokumenty i materialy pro istoriiu muzeiu v 1944–1950 rokakh). Lviv (in Ukrainian).
- Horak, R., Bon, V., Hlibovytska, O., & Zozuliak, P. (Comps.). (2014). *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi* (Vyp. 16: Dokumenty i materialy pro istoriiu muzeiu v 1950–1955 rokakh). Lviv (in Ukrainian).
- Pastukh, R. (2016). *Velet iz Nahuievych. Drohobych: Posvit*, 137–139 (in Ukrainian).
- Stets, Z. (2010). Pershyi pamiatnyk I. Frankovi v Ukraini. *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi*, 9, 50–53 (in Ukrainian).
- Tykholog, N. (2021). Pani domu: shtrykhy do portreta Olhy-Marii Franko z Bilevychiv (Do 125-litnoho yuvileiu). *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu Ivana Franka*, 3 (23), 52–67 (in Ukrainian).
- Franko, Z. (2003). Zhyttia i pratsia Tarasa Ivanovycha Franka. In M. A. Valo (Comp., & Ed.), *Zenoviia Franko (1925–1991): Statti. Spohady. Materialy*. Lviv, 45–55 (in Ukrainian).
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy, f. 464, op. 1, od. zb. 10433, ark. 30 (in Ukrainian).
- Shanin, Yu. (1998). Profesor-oryhinal – Taras Franko. *Slovo i chas*, 4–5, 110–111 (in Ukrainian).

Nataliia TYKHOLOZ

PhD (Philology), Senior Research Fellow

Director of the I. Franko Studies Institute

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3968-9162>

e-mail: nataliya.tykholog@lnu.edu.ua

TARAS FRANKO AS THE «UNRELIABLE» DIRECTOR OF HIS FATHER'S IDEOLOGICAL MUSEUM

The article deals with the activities of T. Franko as the director of the Ivan Franko Museum in Lviv from 1947 to 1949, a period characterized by intensified Soviet ideological propaganda and the active promotion of Franko's cult as «Kamenyar» and a revolutionary writer. On the basis of archival sources, the author identifies the main reasons for the

appointment of T. Franko as director, reveals the son's internal conflict between the need to arrange a pro-Soviet exposition and the rejection of Soviet stamps and paradigms, distortions and distortions of his father's image. The conditions of constant ideological pressure from the Soviet authorities on the work of the director and museum staff, the atmosphere of denunciation and espionage are also pointed out.

The role of T. Franko in establishing the museum's research work, organizing expeditions to Drohobych region, enriching the museum's collections with valuable exhibits, expanding the library, establishing the first monument to I. Franko in Ukraine by H. Pyvovarov, writing a number of important factual memoir articles and essays, as well as creating a gallery of paintings about the writer, has been clarified.

It was found that the reason for T. Franko's dismissal from his position at the museum was a series of «political» and «bourgeois-nationalist errors», which actually revealed his unwillingness to falsify his father's biography and distort his true image in favor of the Soviet system. After his dismissal, the true achievements of T. Franko as the director of his father's museum were either hidden (his articles, memoirs, and paintings were preserved in the museum's collections) or attributed to others (the initiative to establish the first monument to I. Franko was unjustly claimed by the museum's next director, I. Kiyashko). The punishment for the «disobedient» son was his forced-voluntary relocation from Lviv to Kyiv in the summer of 1950.

Key words: Taras Franko, ideological propaganda, Soviet system, Ivan Franko Museum, totalitarianism.